

دکھ سکھ

ادب برائے معاشرتی انقلاب

جملہ حقوق بحق مصنف محفوظ

رابطہ

گندھارا انسٹی ٹیوٹ آف میڈیکل سائنسز
گل مہر لائن، یونیورسٹی ٹاؤن، پشاور۔ فون: 32-844429 (091)

عقلم اسلام آباد نیشنل پبلشرز فون ۲۷۳۳۳

آؤنیزاره مختار علی نسیر محمدہ امتیاز

حسبم اللہ دھر الرحمن

حضرم شکت داسوی مذہب میرے تہ بڑے پاریں . انا دا ذکرا
کہ میں جاگرتیہم تہ تہ نکساں - بکر دی کوئی کتہ نہیں کہ جاگرتیہم
نیکو دا جلد انسانہ نکارے - بکر کا - نو بڑا چلے جب جڑا
چاٹیا آوا برے ہلو - جب تہ کنتہ نا - ارنا لعل نیکو رسم الحظ
وچ چیدھی تہ تہ بکر دی گنل آئی

مردہ برہنہ نسیر
۱۰.۵.۹۷
پتہ بکر

بیری خواہش ہے کہ ایسی عمدہ کتاب کا اردو ترجمہ ہی شائع ہوا

الطبع
۱۳ یو ۱۹۹۷

اسلام آباد

دل دیاں گر لاناں

سُج دن پیلے جدوں مئے ہندکو افسانیاں دی پبلی
کتاب ”دکھ سکھ“ دے بارے ٹیلی وژن دا پروگرام
دیکھتے منوں پتہ لگا کہ جہانگیر تبسم تا میرا ای

چھوٹا بھرا وے۔ میں نہ صرف حیران ہویا بلکہ اپنی بے خبری تے پریشان بی۔
کہ ہنوں نکل میں اُس نوں سُپیریر سرورسز دا ہک اعلیٰ افسر ای سمجھدا ریہا آئی۔
مئے اُس سی کتاب منگی اُس نال گل کیتی تا پتہ چلا کہ او تا پرائزا لکھاری اے
تے بوت ساریاں زباناں وچ لکھدا ریہا وے۔ چھوٹا ہونئیں دے ناطے او ہور سُج
نہ بولاتے چلا گیا۔ عجیب جی ٹکشی دے نال مئے کتاب دا پیلا صفحہ کھولتے ماں
پیو دے ناں کتاب دے انتساب نوں ویکھ کے دل بڑا ای خوش ہويا۔ میں وت
کتاب دے صفحے پھولدا گیا تے میرا شوق وودا ریہا۔ کہانیاں دے دلفریب
عنوانات، ہر افسانے وچ معاشرے دی ہک نویں تصویر۔ ہک نواں خاکہ۔ ہک
خاص مقصدیت تے انسانی ”دکھ سکھ“ دی ترقی، گر لاناں مار دی تے کلیجہ
ساڑدی زندگی دے نال نال سکھ چھین دے دناں دے مشغولے۔ چھوٹے وڈے،
جوان تے بڑے لوکاں دے طور اطوار۔ تے گھریلو، معاشرتی اور مجلسی آداب،
غرض زندگی دے ہر پہلو تے جس گہرے مطالعے نال ہک ہک حرف اس
کتاب دے وچ لکھا گیا اے اودی گہرائی تے گیرائی ویکھ کے میں ششدر تے
حیران ای رہ گیا تے تھوڑی دیر وستے چپ چاپ اپنی اکھیاں بند کر کے اٹنے
سوچدا ریہا کہ آیا ایہہ سب سُج جہانگیر دی ای فکر دا نتیجہ اے۔ منوں یقین ای
نہیں آندا آئیہ کہ ایہہ میرا بھرا جہانگیر ای اے۔

حیرانی تے خوشی نال وت دو اتھرو اکھیاں وچوں ڈنگی جی لکیر بڑاندے
میرے گلاں تو لنگ کے گریبان وچ گم ہو گئے۔“

میں اپنڑے بھرا جہانگیر تبسم نوں خوشی دے لہیو دو اتھرو بطور نذرانہ پیش
کرنا واں تے دعا گواں کہ رب اُس دے قلم نوں زیادہ سی زیادہ طاقت تے زور
عطا فرما وے تے اُس نوں دنیا و آخرت دے ہر مرحلے وچ سرخرو تے کامیاب
کرے تے ایہہ خاندان دا ناں اچا تے روشن کر کے علمی تے ادبی میدان وچ بی
اپنی خدا داد قابلیت، اہلیت اور انفرادیت دا سکھ برقرار رکھے۔ میں تے سمجھنا واں
کہ جہانگیر نے اپنڑی مادری ہندکو زبان وچ کہانیاں تے افسانیاں دا جیہڑا سلسلہ
چھیڑیا وے او نہ صرف اِس وچاری درداں ماری زبان تے بوت وڈا احسان کیتا
اے بلکہ ہندکو لکھاریاں نوں بی اس نے موجودہ دور دی ترقی دے نال اگے
دوھنڑیں دی ترغیب دتی تے حک نواں رستہ وکھایا اے۔ اللہ جہانگیر دی عمر دراز
کرے کہ اُسدا شوق زیادہ سی زیادہ ترقی کرے۔ آمین ثم آمین

پروفیسر سرجن محمد کبیر

۲۰ جون ۲۰۰۲ء

فاؤنڈر تے چیئرمین

گندھارا انسٹیٹیوٹ آف میڈیکل سائنسز

یونیورسٹی ناڈن،

پشاور

دکھ سکھ، ہندکو ادب کی پہلی کتاب

اپنے عزیز دوست، مہربان ساتھی پروفیسر سرجن محمد کبیر کی میز پر خوبصورت کتاب ”دکھ سکھ“ دیکھی۔ پتہ چلا کہ ہندکو افسانوں کی کتاب ہے، اور لکھاری محمد جہانگیر تبسم ہیں۔ یہ جان کر اور بھی حیرانی ہوئی کہ یہ اُن کے چھوٹے بھائی ہیں۔ ڈاکٹر نے کہا پڑھ کر بتاؤ، کیسی ہے۔ چونکہ میرا تعلق ہری پور (ہزارہ) سے ہے اس لیے ہندکو کتاب پڑھنا اور سمجھنا بالکل مشکل نہ ہو۔ کتاب میں تحریر کے اس خیال سے پوری طرح متفق ہوں کہ اس کے خالق جہانگیر تبسم کو بجا طور پر ہندکو ادب کا ”بابائے افسانہ“ کہا جاسکتا ہے۔

سوچتا ہوں دنیا اس قدر تیزی سے ترقی کر رہی ہے، انسان اس تکنیکی ترقی کے گھمبیر زبردوم سے دوچار ہے۔ زبان و ادب کی چاشنی سے لطف اندوز ہونے کا وقت بہت ہی کم ہے۔ لہذا بھاری بھر کم ادب کی گہرائی و گیرائی تک پہنچنا ممکن تو نہیں دشوار ضرور ہوتا چلا جا رہا ہے۔ اس پر طرہ یہ کہ ادب کے مقابلے میں سائنسی تکنیکی کمپیوٹر انٹرنیٹ اور انفارمیشن ٹیکنالوجی کو حکومتی سطح پر اس قدر پذیرائی حاصل ہو رہی ہے کہ صاحبِ ذوق، دقیق ادبی تخلیقات سے استفادہ کرنے کے متحمل نہیں ہو سکتے۔ مجھے خوشی ہے کہ جہانگیر تبسم نے نہایت ہلکے پھلکے انداز کو اپنایا اور اپنی مادری زبان ہندکو میں نہ صرف ہندکو قاری کی تشنگی کو دور کیا ہے بلکہ ہندکو زبان کی تاریخ میں معاشرتی کرب، خاندانوں کی بے چین زندگی، تہذیب و تمدن میں تیزی سے رونما ہونے والی تبدیلیوں کے ضد وخال فرسودہ رسم و رواج کے دم توڑتے ماحول اور انقلابی مستقبل کی بلندیوں کو تعجیل و سرعت سے چھونے کی خواہش سے پیدا ہونے والے سماجی و ثقافتی مسائل کو

حقیقی مقصدیت کے پیش نظر نہایت بے باکانہ طور پر اجاگر کیا ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ جہانگیر تبسم نے ہندکو زبان میں افسانہ نگاری کے جس شائستہ، دلفریب اور پُرکشش لہجے۔ خیالات کی روانی اور واقعات کو عصبیت گورکھ دھندوں سے نکال کر ہندکو زبان کے روپ کو جس طرح جوانی اور نکھار دیا ہے۔ نوجوان ہندکو لکھاریوں کو اُن کی تحریر سے سوچ و فکر کی ایسی خوشنما راہیں ملیں گی جو زبان ہندکو زبان کی تاریخ و منازل کی ترقی کے لیے ہمیشہ ہمیشہ کے لیے یادگار رہیں گی۔ میری دعا ہے کہ جہانگیر تبسم اسی طرح بہتے مسکراتے معاشرے کے رنج و غم کے ساتھی بنے رہیں۔ آمین۔

پروفیسر ڈاکٹر رشید احمد خان طاہر خلیلی
وائس چانسلر، گندھارا یونیورسٹی، پشاور

۲۰ جون، ۲۰۰۲ء

اقتباس

جہانگیر تبسم

ہندکو زبان کے پہلے افسانہ نگار جہانگیر تبسم نے روزنامہ ”انجام“ پشاور کے لیے آج سے تقریباً چونتیس سال پہلے افسانے لکھے۔ سب سے پہلے ہندکو رسم الخط کی ابتداء سے فائدہ اٹھایا اور اظہارِ خیال کے لیے افسانے کا لہجہ اپنایا، ”انجام“ میں جہانگیر تبسم کے دس پندرہ افسانے شائع ہوئے۔ اور اس کے بعد ان کے تقریباً پچیس افسانوں کا مجموعہ مرتب ہوا جو ہماری نظروں سے گزرا۔

جہانگیر تبسم کے ہندکو افسانے بڑے جاندار اور ہماری ثقافت کے آئینہ دار ہیں۔ نوجوانوں میں جہانگیر تبسم نے ہندکو نثر میں لکھنے کا فیصلہ اُس وقت کیا تھا جب لوگوں کو شاید یہ خیال تھا کہ ہندکو زبان صرف شعر و شاعری کی زبان ہے۔ اور اِس میں کسی اور قسم کی تحریر آہی نہیں سکتی۔ جہانگیر تبسم نے پہلی مرتبہ ہندکو زبان کی اس طویل تحریر سے یہ بات ثابت کر دی کہ اس زبان کا دامن، اِس کے الفاظ، اِس کے محاورے، اِس کی ضرب الامثال اتنی ہیں کہ جن کی مدد سے اعلیٰ تحریر لکھی جا سکتی ہے۔ جہانگیر تبسم اِس حوالے سے نئی نسل کے افسانے کے میدان میں روح رواں ہیں اور ہندکو زبان و ادب میں اضافے کا باعث ہیں۔

”تاریخ زبان و ادب، ہندکو“

از مختار علی نیر

صفحہ ۳۳۰

انتساب

آپڑے ماں تے پو دے ناں

جناں دی

حوصلہ افزائی دا نتیجہ ایہہ کتاب اے

11	پہلی گل، محمد جہانگیر تبسم	1
15	دکھ سکھ دا دیروا، پروفیسر خاطر غزنوی	2
17	دو اتھرو	3
21	روشدان	4
28	انقلاب تے انصاف	5
33	تقسیم	6
37	پتھیاں ہویاں نشیاں	7
45	سوچاں دا اختلاف	8
52	کنڈے	9
56	ٹھیاں ذاتاں	10
62	پچتاوے	11
66	مراٹھاں	12
71	کارخانے دا شور	13
75	ذات دی نہیں	14
81	لوہے دیاں دیوالاں	15
87	حرص دے انہیرے	16
94	ڈنگ مار دے سب	17
100	دیر	18
106	دوسرا ویاہ	19
112	اتا	20
124	کھریٹڈے دا نشان	21
135	زیریلی مسکراہٹ	22
144	پھینوڑیاں	23
152	تپدی آگ	24
162	دیوال دے اُس پاسے	25
170	سوچاں دے سراب	26

پیلی گل

کہانیاں ساڈی زندگی دے کیئوس اتے رنگاں وگھروں پھیلیاں ہوئیاں ون۔
 اے رنگ تصویراں وچ مناسب، برابر تے موافق ہوں تا تصویر شہ پارہ ہو
 جاندى اے۔ برے وکھر جاون یا رنگ گھٹ ودھ جاون تا وت تصویر، تصویر نہیں
 رہندی کجھ ہو ر شے ہو جاندى اے۔ جس نوں نہ ویکھوئیں تے دل چاہندا وے
 نہ ای خوشی دا باعث رہندی دے تے نہ ای اس دا کج مقصد مطلب تے مزہ رہ
 جاندا وے۔

کدی لوک کہانیاں وخت گزارنے وے سزا ندے اے۔ جدو فارغ وخت
 بوت ہوندا ایا برے اج دی مصروف زندگی وچ کہانیاں دی ضرورت بی اے
 تے مقصد بی، زندگی وچ رنگاں دے تناسب تے سکون نوں برقرار تے جاری
 رکھوئیں دی کہانیاں اک کوشش ہوندى اے جیوا اج دی مصروف زندگی دا
 مقصد رہ گیا وے تے نال تھوڑے وخت وے خیال بی بدل دیدی اے۔ نئے بی
 اس مقصد نوں سامنڑیں رکھ کے ایہہ کہانیاں روزنامہ انجام تے ریڈیو پاکستان
 وے لکھیاں آئیاں۔ میریاں ایہہ سادیاں کہانیاں ساڈی زندگی دے سادے
 مسلیاں دے بارے وچ ان۔ جیڑے سانوں پریشان کردے رہندے ون۔ کوشش
 کیتی اے کہ مسے دارستہ بی نظر آوے۔

میں جناب خاطر غزنوی دا بوت مشکور آں کہ جنان نے منو ایہہ کہانیاں
 کتابی شکل وچ جمع کرنے دا نہ صرف مشورہ دتا بلکہ باقاعدہ میرے پچھے لگے
 رہے۔ اتاں کہانیاں نوں ۱۹۸۳ء وچ چھپ جائزاں چاہیدا ایا برے میری سستی
 نال کتاب دا مسودہ الماری نوں کہانیاں سزا ندہ رہیا۔

آخر اگست ۱۹۹۳ء وچ اتاں نے باقاعدہ ڈانٹ کے مسودہ منگوا لیا۔ ایہہ سب اتاں دی مہربانی، کرم نوازی تے محبت اے جس دا نتیجہ اج تہاڈے سامنڑیں پیش اے۔ ایہہ صرف اتاں دی محبت، خلوص تے مروت دا ای نتیجہ اے۔ میرے کول لفظ نہیں گے کہ میں اتاں دا شکریہ ادا کر سکاں۔

میں ریڈیو پاکستان پشور دا بی شکر گزار آں جس دے پروڈیوسراں نے ایہہ کہانیاں لکھوائیاں۔ تے میری ہمت تے حوصلہ بی ہمیشہ ودھایا۔ میں مسعود انور شفقی مرحوم، جناب جوہر میر جیہڑے آجکل امریکہ وچ رہائش پذیر ان تے محترم مختار علی نیر صاحب دا بی شکر گزار آں کہ جتاں نے میریاں کہانیاں سب سی پہلے انجام دے ہند کو ادبی صفحے وچ چھاپیاں۔

منوں امید اے کہ کہانیاں دا ایہہ مجموعہ ہند کو پڑھنے والیاں نوں پسند آسی کہ ایہہ کہانیاں ساڈے آپڑے شہری ماحول دے پھیلے ہوئے غیر مناسب رنگاں دیاں کہانیاں ون۔ منوں یقین اے کہ میرے معزز پڑھنے والے بی میری اس ناچیز کوشش نوں قبول کر کے میری حوصلہ افزائی کر سن۔

محمد جہانگیر نسیم

اسلام آباد

مارچ ۱۹۹۶ء

کج گلاں چوتھی طباعت وستے

منوں اپڑی خوش قسمتی دا پتہ تہو لگا۔ جدو منوں معلوم ہوئیا کہ میری کتاب دا چوتھا ایڈیشن پیا چھپدا وے۔ کونز پیا کراندا وے، منے کریدیا۔ تا پتہ چلا میرا وڈا

بھرا۔ حیرانگی ہوئی کہ اناں نوں کنج پتہ چلا وے کہ میں لکھنا واں۔ منوں دسا گیا کہ بس کتاب وکھ لواں۔ تبدیلی اگر چانا واں تا دساں تے بس۔ بے دھڑک منے کہیا کہ میریاں ہور کہانیاں اس ایڈیشن وچ شامل کر لوو۔ اے چھ کہانیاں پیش ان امید اے تہانوں پسند آسن۔

میں تہاڈا سب دا تے خاص کر وڈے بھرا سرجن محمد کبیر دا مشکور آں۔ جتاں نے نہ صرف منوں پڑھا بلکہ باقاعدہ حوصلہ دتا۔ تے اک واری وت میں تہاڈے سامنزس آں۔

میری اس خوشی وچ تسی سارے برابر دے شریک او۔ تے سب دا شکریہ۔

محمد جہانگیر تبسم

۲۰ جون ۲۰۰۲ء

اسلام آباد

کہاڑی یا افسانہ آدمی دی گھٹی وچ اے بلکہ ایہہ گل واضح طور تے سمجھی جا سکدی اے کہ افسانہ آدمی دیاں راتاں تے دناں دی روداد ہوندی اے، آدمی دی پیدائش سی موت تک رشتے، بیماریاں، محنتاں، ایمانداریاں، بے ایمانیاں، خوشامدیاں، خودپرستی، نیکی، بدی، رحم، شفقت، نفرت، محبتاں، دشمنیاں، دوستیاں، کیتکیاں، قربانیاں، حادثے، عقیدے، عقیدتاں، عقدے، غرض کیڑے کیڑے رنگ ساڑیں آندین۔ اسی ایہہ کہاڑیاں سنزدے آیاں۔ پڑھدے رے آں زندگی اتاں کہاڑیاں نال بھری ہوئی اے۔ ہر آدمی زندگی وچ سو، ویاں واقعات تے سو، ویاں خیراں نال منہ در منہ ہو کے اگے ودھ دا رہندا اے، اتاں کہاڑیاں دے بارے وچ مختلف لوکاں دے مختلف خیالات ان، کوئی اتاں کہاڑیاں نوں پڑھ کے وخت گزار دا وے تے کوئی اتاں کہاڑیاں نوں زندگی دی حقیقت سمجھ کے زندگی تے اس دے رازاں تے غور کردا وے۔ ادب وچ اسی نوں ادب برائے ادب تے ادب برائے زندگی کہیا جاندا رہیا وے۔ گل ایہہ وے کہ ادب دراصل روداد اے، آدمی دے دناں تے راتاں دی، اس واسے جیہڑی تحریر یا لکھت جیتی دے گردا پھرے او ادب برائے زندگی ہی ہوندی اے، ادب برائے ادب دا نظریہ بالکل پراخا ہو چکا وے تے ختم ہو گیا وے۔

جہانگیر تبسم بی حیاتی دا عکاس تے ترجمان اے، اس نے دو کارنامے کیئے ون۔ اول ایہہ کہ ہندکو ادب وچ اس نوں افسانے دی اولیت دا شرف حاصل اے، ایہہ کتاب ہندکو دے ادب وچ پہلی افسانیاں دی کتاب اے۔ اس سی پہلے دو ہندکو لکھاریاں نے کہاڑیاں لکھیاں تے اتاں نے اس دے بعد اے سلسلہ ختم کردتا۔ جہانگیر تبسم نے ایہہ سلسلہ جاری رکھا اس لحاظ نال جہانگیر تبسم نوں اسی ہندکو

ادب دا ”بابائے افسانہ“ کہہ سکنیاں۔ جہانگیر تبسم دے ہندکو افسانے اُس وقت روزنامہ انجام پیشور وچ چھپنویں لگے اے جدو جوہر میر، مختار علی نیر تے مسعود انور شفقی دیاں کوششاں نال ہندکو زبان دے ادب دا صفحہ شروع ہويا۔ اُس وقت نکل کسی نے ہندکو افسانے ول توجہ نہیں کیتی ائی۔ وٹ اُس دے بعد ریڈیو پاکستان پیشور دے پروگرام بیچ وچ اتاں نے بوت سارے افسانے پڑھے۔ اتاں دے نال ہک ہور ناں بی افسانہ نویسی وچ سامنڑیں آیا۔ تے اوہ ایآ آتش فہمید..... آتش دے افسانے بی مل گئے ون۔ اللہ کرے کہ اتاں نوں چھاپہ خانے دی مشین دا سہارا مل جاوے۔ جہانگیر تبسم دا دوسرا کارنامہ اس دا زندگی تے حیاتی دے مختلف پہلوواں دا جائزہ وے۔ اس نے آپڑے معاشرے دیاں خرابیاں دا گہرا مطالعہ کیتا وے۔ گھریلو جھگڑیاں، جھمبڑیاں، غلط رسماں، غلط قدماں، انسانی نفسیات تے اتاں واقعات و حادثات دیاں تصویراں چھکیاں، ایہہ تصویراں مکمل دردناک تے عبرت آموزاں۔

میں ہندکو ادب وچ اس نواں اضافہ کرنے والے لکھاری جہانگیر تبسم نو ”جی آیا نوں“ تے ”خیر نال“ کہہ کے اتاں دا استقبال کرنا واں تے اتاں دے اتاں افسانیاں دی رنگا رنگی قوت، زور، فنی حسن، جزئیات نگاری، کردار نگاری تے افسانوی دلچسپی برقرار رکھنویں تے اعلیٰ ادب پیدا کرنے تے مبارک باد پیش کرنا واں۔ امید اے کہ اتاں دے بعد ہندکو افسانوی ادب دی تخلیق دے رستے کھل جا سن۔

خاطر غزنوی

پیشور یونیورسٹی

جنوری ۱۹۸۳ء